

ОТ НАЙ-БЛИЗКИЯ РОД КЪМ ВИДОВАТА ХАРАКТЕРИСТИКА. НАБЛЮДЕНИЯ НАД ПРИРОДАТА И ДЕФИНИРАНЕТО НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

ПЕТЯ БЪРКАЛОВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
barka@uni-plovdiv.bg

Резюме: Изследването е резултат от задълбочаването, наред с наблюдението, върху българското синтактично наследство. В статията е представен аналитичен прочит на синтактичните термини и понятия в частта *Словосъчинение (Синтаксис)* на корпуса от български граматика (1835–2000). Чрез своеобразно „декомпозиране“ на дефинициите за изречение в 63 български граматика са изведени родовите признаци през призмата на класическия механизъм на определяне на понятията: лат. *per genus proximum et differentiam specifica*, от най-близкия род към видовата характеристика. Същите признаци са проследени на фона на днешното разбиране за изреченската природа. Като резултат е предложена още една дефиниция за изречението, основана на родовия признак „самопораждаща се структура“.

Ключови думи: българска синтактична традиция, дефиниции за изречението, анализ на синтактичната структура

FROM THE NEAREST GENUS TO THE CHARACTERISTICS OF THE SPECIES. OBSERVATIONS ON THE SENTENCE NATURE AND DEFINITIONS

PETYA BARKALOVA

UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISIJ HILENDARSKI
barka@uni-plovdiv.bg

Abstract: This research comes as a result of our observations on the Bulgarian syntactic heritage. This article presents an analytical approach towards the syntactic terms and notions related to 'verbal composition' of the Bulgarian Grammar Corpus (1835–2000). Through a peculiar 'decomposition' of the definitions of a sentence in 63 Bulgarian grammar books, the generic features are outlined through the prism of the classical mechanism of defining the Latin notions of *per genus proximum et differentiam specificaproximum et*, from the closest class to the type characteristic. The same

features are diachronically observed all the way to today's understanding of the nature of a sentence. As a result a new definition of a sentence is proposed, based on the generic feature of 'self-generating structure'.

Keywords: Bulgarian syntax tradition, definitions of the sentence, analysis of syntactic structure

1. Въведение

Българската синтактична традиция е малко проучена област от историята на българското граматическо мислене. Макар и посветени на други области на традицията, няколко труда на български езиковеди имат мотивиращо влияние над настоящото изследване: описанието на историческия ход на дефиниране на морфологичните категории от Хр. Първев, описанието на историята на българската стилистиката от В. Попова и описанието на образователните стандарти на преподаване на българския език от Р. Русинов (вж. Първев/Parvev 1975; Попова/Popova 1994; Русинов/Rusinov 1983). Натрупаният опит в тези изследвания е осмислен по отношение на българската синтактична традиция, която е обект на самостоятелни наблюдения. Опираме се на предходни резултати, които доказват, че българската синтактична традиция съдържа ключ към философията и историята на българското езикознание.¹ На предходни етапи са конструирани няколко версии на интегрален мрежов хронологично подреден модел на разделите по синтаксис в над 60 български граматики. Рамковият модел позволява хоризонтални и вертикални разрези, прочити в макромасщаб и в детайлите на отделните граматики (вж. Бъркалова/Barkalova 2002, 2008). Фокусът в настоящата статия е върху дефинирането на изречението. Представени са резултатите от наблюдения върху термина и дефинициите за изречение в разделите *Словосъчинение (Синтаксис)* в корпуса „Български граматики 1835–2000“. Граматиките съзнателно не са разделени на „школски“ и „академични“, за да се признае фактът, че всяка от тях генерира общо и частно влияние, като се разполага в полето на българското образование и има социален ангажимент към мисленето и към решаването на проблема с „граматическото цивилизоване“ на поколенията.² Наблюденията върху неукрепналите още синтактични раздели в граматиките през XIX в. например потвърждават заключението на Т. Александрова, че „Концептът *грамотност* става обединително звено между двете сфери – връзката между създаването на граматика и обучението в училище се изтъква от почти всички „активни участници“ в процеса на формиране на национално съзнание“ (Александрова/Aleksandrova 2011: 7). В нашето изследване, работейки в сферата на синтактичните дефиниции, можем да добавим, че преди да станат инструмент за национално съзнание, граматиките са формирали *in situ* индивидуалното съзнание и на учителите, и на техните ученици. Оказва се, разделите по синтаксис в българските граматики от последните две столетия са свидетелство за низ от сблъсъци на философски и езиковедски представи за езика, чието „наследство“ допреди 40–50 години кара синтактиците да се чувстват „наполовин философи“, преди да пристъпят към

синтактичния анализ на езика (вж. Бъркалова/Barkalova 1994). Тъй като целта ни е да представим резултатите от наблюденията върху българското синтактично наследство, даваме възможност да бъде видян вертикалният срез „дефиниция за изречението“, с който работим. В Приложение 1 споделяме фрагмент от наблюдаваната граматическа верига – нейното състояние през XX век. Съобразяваме се с факта, че в самия край на XIX в. – през 1899 г., Тодор Икономов пръв въвежда в употреба термина „изречение“, както и с терминологично уточнение на автора, че „в разговор трябва да се употребява изречение, а в граматиката – предложение“ (Икономов/Ikonomov 1899: 3).

2. Синтаксисът днес и хоризонтите на граматическото знание

Нашите изследвания ни изправят пред въпроса дали днешното състояние на науката за изречението в България не е състояние на кръстопът заради изцяло новите подходи към езика, внесени от времето на „Чомскианската революция“ насам. Кръстопътното идва от рано установеното силно европейско влияние върху българското езикознание от началото на XX век, заложено още от първата генерация български езиковеди от академичен тип, получили образование в университетите във Виена, Прага, Лайпциг, Мюнхен, Париж: Ал. Теодоров-Балан (учил и специализирал в Прага и Лайпциг), Л. Милетич (учил в Загреб и Прага), Б. Цонев (Виена и Лайпциг), Ст. Младенов (учил и специализирал във Виена, Прага, Париж, Мюнхен). Зад гърба на днешното поколение синтактици са моделите на логическите, психологическите и формално-граматическите описания.

Днес на синтактиците е осигурено разбиране на езика като две неща едновременно. От една страна, той се изследва като езикова способност (competence, да знаем как да използваме граматиката) – езикови правила, зададени по ментални модели. От друга – като езикова активност (performance, рядко съзнавана наша способност) – езиково поведение на човека, способен да обработи, да излъчи и да приеме свои и чужди езикови сигнали. Универсалната граматика (генеративна, трансформационна), създадена като идеален модел на езиците, получи успешен цялостен пренос върху съвременния български език в трудовете на Йордан Пенчев (Пенчев/Penchev 1984, 1993). На полето на синтаксиса продължават да се зараждат нови експерименти, идват нови доказателства³, както и директни потвърждения над скрити допреди факти за природата на изречението – например на неговото ритмо-интонационно естество (вж. изпреварилата времето си монография Пенчев/Penchev 1980), както и на неговото пораждање в мозъка на човека там, където се поражда и музикалните структури, както показват вълнуващите резултати от изследванията на А. Пател (Patel 2003, 2008).

Синтактичното знание и днес търси да изясни обема и съдържанието на основното си понятие – изречение. Синтаксисът все така се интегрира с други науки, осигуряващи метаравнище за вместиане на мисленето в изреченската структура, или субдоминантни точки на пресичане с областите

на извличане на значещия звук. Някои от тях са известни още от античността, например връзките между „синтаксис и логика (диалектика), между синтаксис и реторика, и особено между синтаксис и фонология, между синтаксис и лексикология, между синтаксис и семантика (и прагматика)“ (Swiggers, Wouters 2003: 4).

Опитите да се създадат нови и модерни описания на синтаксиса у нас се отличават със силна връзка с предходната традиция, което прави българската лингвистична среда различна от американската например, където новите теории революционно късат връзката с предходните, вместо да надграждат над традиционните данни за езика (Венкова/Venkova 2017). В статията ни интересува с какви понятия борави науката за изречението от времето на първата новобългарска граматика до днес и кое в днешното състояние на науката за изречението би извело аналитичната практика в нови измерения.

3. Декомпозиране на дефинициите за изречение

Чрез своеобразно „декомпозиране“ на дефинициите за изречение в българските граматики са изведени родовите признаци през призмата на класическия механизъм на определяне на понятията: лат. *per genus proximum et differentiam specifica*, от най-близкия род към видовата характеристика. Идеята да се опрем на аристотелианското дефиниране е предложена като научна стратегия от Иван Добрев, на когото дължим образеца за продуктивен преглед на разнообразието в синтактичния понятийно-терминологичен апарат, чиито корени са потърсени далеч назад в хилядолетията (Добрев/Dobrev 2011). Възможно е различен вид „декомпозиране“ на дефинициите, за да се открият родовите и видовите спецификации – в рамките на една граматика или в рамките на граматическата верига. Пример за наблюдение в рамките на една граматика се съдържа в табличен фрагмент (вж. таблица 1) от „Грамматика на новобългарския език“ на Иван Момчилов (Момчилов/Momchilov 1868/1988).

Таблица 1

Родови признаци и видови отлики
в синтактичните дефиниции на Иван Момчилов

понятие	копула	родов признак	видова отлика	условие	пример
разум	са зове	тази <i>сила на ума</i>		кога умът придирва понятията	
изговор, предложение, реч	казва са	тази наша дарба „ <i>дар на вън-каинъето слово</i> “		когато искаме да изявим другиму що мислим ний	

предло- жение	нарича са	изговор са- мо на <i>една мисъл</i> , на <i>едно раз- съждение</i>			<i>Бог е праведен</i>
подле- жаще	е	името на предмета	за който са разсъжда		
свързка	е	думата	която свързва сказуемото с подлежащото		
сказуемо	е	начинът или името на качест- вото	което в раз- съждението са отдава на под- лежащото		

Граматиките и разделите за синтаксис дават ценни знания и като цялостен обект – като верижно разположени във времето „мрежи от дефиниции“. За да се проследи как протича процесът на осмисляне на изреченския строеж и функциите на изреченските съставки, се опираме на емпиричен метод на наблюдение и сравнение. Стъпваме на това поле с опита от предходни изследвания на българската синтактична традиция и с убеждението, че може да „пишем историята“ както от миналото към днешния ден, така и от днес към миналото. Когато следим едновременно новопоявяващи се днес теории за езика и наблюдаваме граматическата традиция, случва се от позицията на всяко ново откритие историята да се преподрежда. Това прави съставянето на история на граматическата традиция изключително крехко и уязвимо построение, защото всяко утрешно откритие може да преподреди или да анулира днешния резултат. Нормативните граматика (заради кодификацията) могат да създадат известна стабилност с предписанията си. Те обикновено са свързани с дадена езикова доктрина.

Научните описващи и обяснителни граматика обаче могат да „качват по няколко стъпала“ в спектъра на знанието, дърпайки напредъка до позволените от времето граници. Такъв внезапен скок в българската синтактична традиция се съдържа в монографията на Й. Пенчев „Строеж на българското изречение“ (Пенчев/Penchev 1984). На хоризонта се появява рекурсивното свойство на езика, проявено на синтактично равнище (вж. Първите рекурсивни правила в българската граматическа литература в Пенчев/Penchev 1984, 1993). Зациклянето, възвръщането, самопораждането, самоподобие, заложен в рекурсията, обясняват безкрайния брой изречения и развъзлянето в изреченската структура, докато предикацията – традиционният „основен признак на изречението“, определя самото изречение като сегмент от тази „дискретна безкрайност“. Според дефиницията на Н. Чомски „Най-елементарното свойство на езика е, че той е система на дискретната безкрайност. Следователно в него трябва да има някаква рекурсивна природа.“ (Чомски/Chomsky 2012: 17). При осмислянето на при-

родата на синтактичните единици, явления и процеси рекурсията внася идеята за цикли, за вертикален „трети план“ на граматичните и лексикално-граматичните категории: плана на тяхното канонично разгръщане „онлайн“ в процеса на говоренето. Преформулирайки Аристотеловото твърдение, че „езикът е звук, снабден със значение“, Н. Чомски задава ново уравнение: „... интерфейс + рекурсия = език“ (Чомски/Chomsky 2012: 15, 17). През 2008 Анирут Пател доказва, че всъщност става въпрос за музикално-езиков интерфейс (Patel 2008). Ако процесът на говоренето е целенасочен към обработка на езиковите данни от речника и граматиката и тяхното синтезиране в синтактична структура, то тази структура, която се дооформя в ритмо-интонационната матрица, е готова за извеждане до канала на комуникацията. Този план води до непредставими допреди емпирични наблюдения, до нови „гранични линии“ на лингвистичното знание. По линия на „комбинаторния взрив“ на изреченско равнище анализът застава очи в очи с езиковата безкрайност. Освен плана на съдържание и плана на изразяване граматичните и лексикално-граматичните категории са носители и на „действения“ трети план – плана на разгръщане. Рекурсивното свойство на синтактичните структури същевременно обяснява когнитивни механизми в човешкото съзнание, свързани с езика – разбиран именно като дискретна безкрайност. Във всички времена синтаксисът остава свързан с мисленето и със съзнанието като човешки същности (вж. повече в Стаменов/Stamenov 2016; Бъркалова/Barkalova 2009).

Задачата ни в това изследване е да сравним резултатите от наблюденията върху дефинициите за изречение (термин – връзка – родов признак) в 63 български граматика, да вникнем в обема и съдържанието на понятието „изречение“ и да отнесем терминологичния апарат и родовите признаци към днешното понятие за изречение, както и към резултатите от съвременния анализ на изречението. Въпросът е вникнал ли е някой досега неукоримо в природата на изречението. Самото задаване на въпроса задължава да търсим отговора първо в собствената аналитична практика, затова най-напред ще представим резултат от днешен анализ, до който сме достигнали (по Пенчев/Penchev 1993). Имаме произволно взето сложно смесено изречение, напр. изречението: „Палачът **накара** стражник да я **хване** за косата и да я **приведе**, а боляринът **що не подскочи** на стола, **плесна се** по коляното и **се хвана** за мустака“⁴ (Станев/Stanev 1982: 281). За изречението е съставено структурографско изображение (синтактично дърво, фразов маркер), чийто еквивалент е следният скобов запис: „[IP [IP [NP [N [плачът]]]][I' [I]][VP [V [накара]][N' [N [стражник]][CP [Spec][C' [C0 [да]][IP [NP [N [pro]]]][I' [I]][VP [V' [N [я]][V [хване]]]][PP [P [за]][N [косата]]]]]]]][с [и]][CP [Spec][C' [C0 [да]][IP [NP [N [pro]]]][I' [I]][VP [N [я]][V [приведе]]]]]]]]]][с [? [a]]][IP [NP [N [боляринът]][CP [Spec [що]][C' [C0]][IP [NP [N [t1]]]][I' [I]][VP [V [не подскочи]][PP [P [на]][N [стола]]]]]]]]]][I' [I]][VP [V [плесна се]][PP [P [по]][N [коляното]]]]]]]][с [? [и]]][IP [NP [N [pro]]]][I' [I]][VP [V [се хвана]][PP [P [за]][N [мустака]]]]]]]“.

Изречението е сложно смесено, състои се от общо шест прости изречения (предикации), от които три са главни, свързани по следните правила: $IP \rightarrow IP_1 \text{ с } IP_2 \text{ с } IP_3$. Трите главни изречения са разгърнати по следните правила: $IP_1 \rightarrow NP \text{ I}'$ $IP_2 \rightarrow NP \text{ I}'$ $IP_3 \rightarrow NP \text{ I}'$.

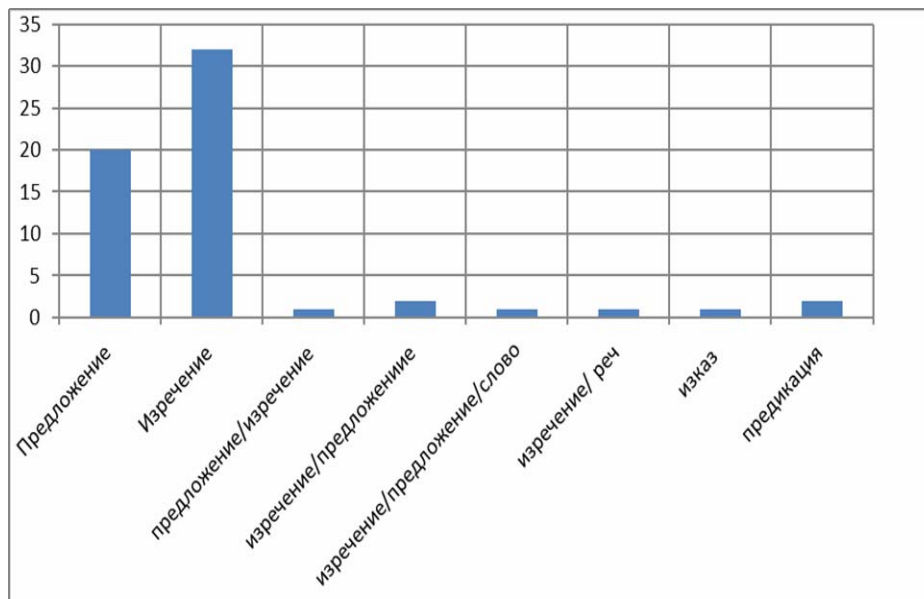
Освен действието на правила за строежа на изречението наблюдаваме и пораждането на граматически цикли: общият брой правила в изречението е 32, от тях 19 правила са за задействане на функционални категории IP и CP, а 13 са правила за задействане на лексикалните категории NP, VP и PP. Реално в действие са общо три конституентни и две функционални категории. Пред нас са синтактичните доказателства, че езикът е продуктивна рекурсивна система.

4. От най-близкия род към видовата характеристика

На фона на фразово-структурния анализ и след проучване на българската граматическа верига през призмата на класическия механизъм на определяне на понятията: лат. *per genus proximum et differentiam specifica*, от най-близкия род към видовата характеристика, стигахме до търсените обобщения за дефинициите за простото двусъставно изречение (1835–2000). Съгласяваме се с прозорливото разбиране на П. Калканджиев, че „... общото понятие за изречение почти съвпада с общото понятие за език“ (Калканджиев/Kalkandzhiev 1936: 274).

Фигура 1

Термините за изречение в българските граматика 1835–2000

Термин за изречение. В наблюдаваната граматическа верига съществуват 8 термина за назоваване на изречението, въведени по три начина:

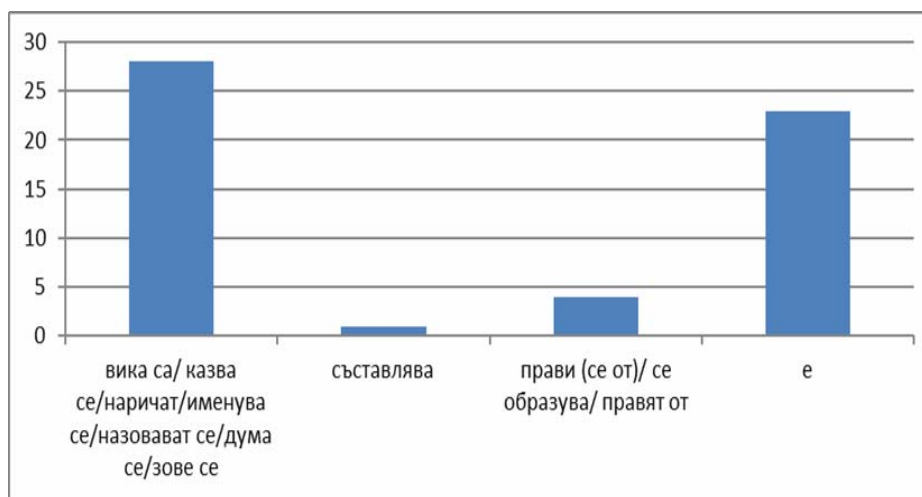
- ❖ с единичен термин: *предложение, изречение, изказ, предикация*;
- ❖ двойко назоваване: *предложение/изречение, изречение/реч, изречение /предложение*;
- ❖ с три термина: *изречение/предложение/слово*.

Съотношенията са представени във Фигура 1.

Връзка. Когато се свързва терминът с родовия признак, връзката има 4 разновидности. Най-голям брой грамматики, предимно ранни, въвеждат термина за изречение с връзката *вика са/казва се/наричат/именува се/назовава се/дума се/зове се*. Копулативният глагол *съм* е на второ място. Той е свидетелство за по-категоричен тип дефиниране. На трето място се среща връзката *прави се от/се образува/правят от*. Идеята за „правене“ кореспондира със съвременната идея за „строеж“ на изречението. Среща се и връзката *съставлява*. Съотношенията са представени във фигура 2.

Фигура 2

Връзка между дефиницията за изречение и родовия признак в българските грамматики 1835–2000

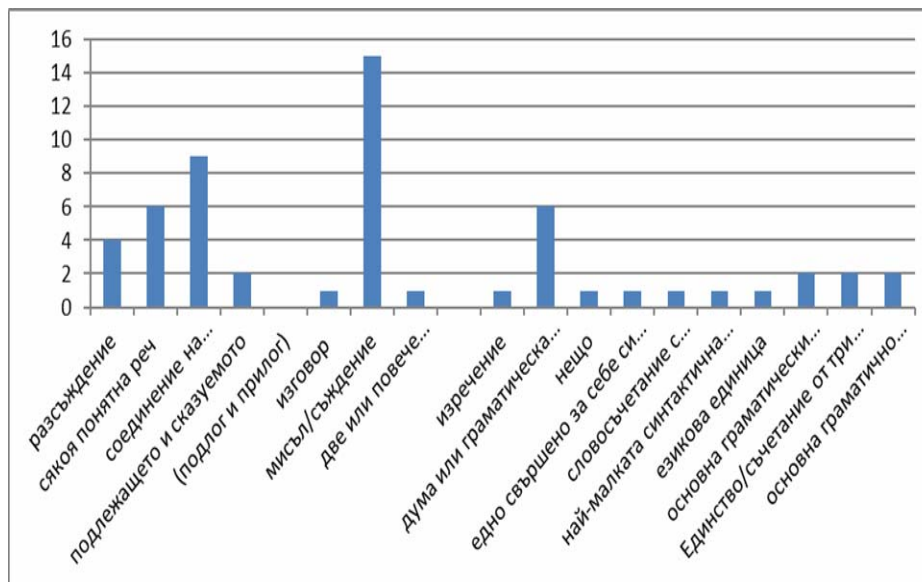

Родов признак на изречението. В наблюдаваните грамматики се откриват 22 представи за родовия признак на изречението, обединени от термините: *слово/сбор от няколко речи; разсъждение; сякоя понятна реч; съединение на понятия/думи, изречени заедно/словосъединение/съчетание от думи/сбор от няколко речи; подлежаще и сказуемо (подлог и прилог); из-*

говор; мисъл/съждение; две или повече думи (думите); изречение; дума или граматическа редица думи/редица от думи или отделна дума; нещо; едно свършено за себе си в душата ни съчетание; словосъчетание с определен глагол (*verbum finitum*) или негов заместник; най-малката синтактична единица на общуване чрез езика, граматически оформена според правилата на даден език; езикова единица; основна граматически оформена единица на свързана реч; единство/съчетание от три момента; основна граматично оформена единица на свързана реч. Съотношенията са представени във Фигура 3.

Фигура 3

Термините за родовия признак на изречението
в българските граматика 1835–2000

Направените наблюдения подсилват емпиричната адекватност на описанията на лингвистичните направления в българското езикознание и осигуряват аналитичен механизъм в подкрепа на твърдението, че българската синтактична традиция е ключ към философията и историята на българското езикознание. Можем да надградим резултатите с въвеждането на още един идентифициращ механизъм: авторите, които дефинират изречението с родов признак „мисъл, съждение, разсъждение“, смятани за привърженици на *логическото направление*, смесват логиката на съждението със синтаксиса на изречението. Постепенно, около края на XIX и началото на XX век, в синтактичните раздели на граматиките започват да се срещат дефиниции, изградени от позициите на *формално-граматическата теория*, видно по родовия признак „соединение, словосъчетание, единство, подлог и ска-

зуюмо, две или повече свързани думи“, но дори и в началото на ХХ век се разпознават представители на логическото направление (вж. описание на смяната на научните и образователните парадигми в Бъркалова/Barkalova 2002). Й. Пенчев предлага дефиниция, основана на понятието предикация: тя е и самото изречение, и родовият признак, който е „във“ изречението, а още по-навътре в изречението – родовият признак е морфо-синтактичен: „Обикновено изречението се дефинира чрез понятието предикация: изречението винаги изразява предикативност. Тя пък се разбира като единство от три категории: лице, време и модалност.“ (Пенчев/Penchev 1993: 9).

5. Други родови и видови характеристики и метаравнища на дефиниране

Й. Пенчев е остро критикуван от някои философи у нас заради доверяването на Н. Чомски и неговото вярване, че синтактичните структури са свързани с вроден в човешкия мозък механизъм. Като лингвист и философ Ноам Чомски, наричан „последният жив гений“, разсъждава върху три неразрешени фундаментални въпроса: 1. Какво представлява системата от знания за езика? 2. Как тази система от знания възниква в ума/мозъка? 3. Как тези знания се употребяват в речта? Отговорът, който той дава на въпрос 1, е, че „определени аспекти от нашето знание и способността ни да разбираме са вродени. Те са част от биологичните ни заложби и са генетично детерминирани заедно с елементите на нашата обща човешка природа, които са причина да ни растат ръце и крака вместо криле.“ (Чомски/Chomsky 2012: 116). Къде обаче са доказателствата, питат античомскианците? Днес са налице нови открития в генетиката, които засягат лингвистичното мислене. В проекта „Човешкият геном“ – международна изследователска програма, чиято цел е да направи детайлни карти на човешкия геном, дългогодишните проучвания доказват, че „генът, участващ в изграждането на граматичния инстинкт, е разположен върху хромозома 7. Основната му роля е развитието на инстинкта за граматика“ (Ридли 2010: 131). Към научно потвърдените факти могат да се добавят и медицинските открития в областта на невропсихологията, свързани със зоните на Брока и Вернике – едни от първите локализиращи зони в човешкия мозък, „виновни“ за афазията – нарушения в речта (Брока), нарушения в разбирането (Вернике), нарушения в изговарянето и писането, но също и в разбирането и тълкуването на езика на тялото и действията на другите (Брока). Според невропсихолозите тези зони получават информация от цялата кора, което поражда предположения, че езикът има природната функция да интегрира и обобщава възприятия (Миланов/Milanov 2015).

6. Заключение

В тази статия си поставихме целта да наблюдаваме дефинирането на изречението като процес в граматическата верига от 1835 до 2000 г. през призмата на класическото деление по род и вид, познато повече в естест-

вените науки, особено в биологията. Досега този подход не е прилаган в граматиката. Основен акцент са родовите признаци на изречението, чрез които може да се проследи еволюцията на синтаксиса първоначално като наука за съдбата, словото, разсъдъка, разсъждението, съждението, мисленето; по-късно – като наука за изговора, за речта; оттам – за редиците от думи, съединението (в душата! – уточнява Ал.-Т. Балан) от думи, та до граматически оформена единица на свързана реч и единство на три момента – време, модалност и лице. Нямаме намерение да опровергаваме и да подлагаме на критичен коментар от дистанция на времето разгледаните дефиниции. Приемаме всяка от тях като част от една верига, чиито корени не са проучени и се губят назад в хилядолетията. Основният принос към темата се състои в конструирането на макромодела на граматическата верига, която наричаме българска синтактична традиция, както и в прочитата на основната синтактична дефиниция на фона на днешните разбирания за изречението.

Парадоксалното умножаване на броя на синтактичните дефиниции убеждава, че ако искаме да се доближим до природата на изречението, ще ни е нужна не-синтактична дефиниция за изречението. Затова в заключението формулираме една от тях: изреченията са моментни самопораждащи се (в центъра на Брока?) езикови структури, подчинени на универсални или ареални граматически и ритмо-интонационни правила, които възплащават човешкия самосъзнателен дух (Словото). Безкрайното многообразие на синтактичните формирания е основано на рекурсията, която в дълбочина се развива в пределите между числата 2 и 9, а при линейни вериги – от 1 до безкрай. Теоретично възможните рекурсивни образувания не съвпадат с реално съществуващите (3 – 7) в езика по когнитивни причини. В друго изложение правим коментар на Милъровата хипотеза за числото 7 ± 2 заедно с изследването на параметрите обхват и дълбочина в изреченската структура чрез математически статистически модел (вж. Miller 1956; Бъркалова, Нончева, Колева/Barkalova, Noncheva, Koleva 2017).

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Дефиниции за простото двусъставно изречение
в българските граматика през 21. век

граматика	понятие	копула	родов признак	видова отлика
Славейков, 1900: Иван Славейков. Практическа българска граматика. София, 1900. с. 6.	изречение	се наричат	две или повече думи	с които казваме нещо за някой предмет
Иванов, 1901: Манол Иванов. Синтаксис на български език.	изречение	е	мисъл	изказана с помощта на един глагол

гарския език за трети и четвърти клас. Пловдив, 1901. с. 1.				
Иванов, 1905: Манол Иванов. Синтаксис на българския език за трети клас. Пловдив, 1905. с. 1.	дефиницията се повтаря			
Карагюлев, 1906: Климент Карагюлев. Кратка българска граматика за първи клас. София, 1906. с. 39.	изречението	е	мисъл	изказана с думи
Мирчев, 1907: Димитър Мирчев. Българска граматика за първи клас. Търново, 1907. с. 52.	изречение	е	мисъл	изказана с помощта на един глагол
Илиев, 1910: Никола Илиев. Помагало по български език за основни учители. Габрово, 1910. с. 8.	изречение	образува	всеки глагол	
Илиев, 1922: Атанас Илиев. Граматика за първи прогимназиален клас и славянско четене. Търново, 1922. с. 6.	изречение	се нарича	устно или писмено изказана мисъл чрез думи	групирани около един глагол
Карагюлев, 1922: Климент Карагюлев. Българска граматика (синтаксис) за трети клас. Пловдив, 1922. с. 3.	изречение	е	мисъл	изказана с помощта на глагол
Михайлов, 1922: Пеньо Михайлов. Практическа граматика за трето отделение. Пловдив, 1922. с. 10.	изречение	е	мисъл	изказана чрез глагол
Иванов, Кравков, 1925: Христо Ива-	просто изречение	е	изречение	което е изказано с един глагол

нов, Иван Кравков. Български език. Синтаксис за трети прогимназиален клас. София, 1925. с. 7.				
Думев, Петкова, Димитров, 1926: В. Думев, Р. Петкова, Ст. Димитров. Българска граматика за трети клас на народните прогимназии. София, 1926. с. 6.	изречение	се нарича	думи или съединение от думи	които изказват мисъл
Дорев, Койчев, 1926: Иван Дорев, Д. Койчев. Граматика за първи прогимназиален клас. София, 1926. с. 8.	изречение	е	дума или редица от думи	с които се изказва завършена мисъл
Дорев, 1927: Иван Дорев. Синтаксис за трети прогимназиален клас. София, 1927. с. 6.	изречение	е	дума или граматическа редица думи	с които се изказва завършена мисъл
Калканджиев, 1936: Петър Калканджиев. Кратка българска граматика. Пловдив, 1936. с. 277.	изречение	е	дума или съгласуван ред от думи	които изказват мисъл (чувство или желание) чрез глагол – изразен или подразбиращ се
Хаджов, Атанасов, Атанасов, 1937: Иван Хаджов, Т. Атанасов, А. Атанасов. Граматика за трети клас. София, 1937. с. 6.	всяко изречение	е	нещо	отделно, цяло и завършено
Младенов, 1939: Стефан Младенов. Граматика на българския език. София, 1939. с. 320.	изказ	е	отделна дума или словосъчетани е	що съдържа едно ясно посочване или изявление, възклицание или пожелание, повеление или запитване за един или много предмети
Теодоров-Балан, 1940: Александър	съобщение	е	едно свършено за	готово за реч

Теодоров-Балан. Нова българска граматика. София, 1940. с. 380.			себе си в душата ни съчетание	
Попов, 1942: Димитър Попов. Българска граматика. София, 1942. с. 163.	изрече- нието	е	словосъчетани е с определен глагол (ver- bum finitum) или негов за- местник	което изразява и съобщава ду- шевно прежи- вяване
Андрейчин, 1942: Любомир Андрей- чин. Основна бъл- гарска граматика. София, 1942. с. 421.	изречение	наричаме	съчетание от думи	което изразява известна мисъл
Андрейчин, Кос- тов, Николов, 1947: Любомир Андрейчин, Ни- кола Костов, Еньо Николов. Българ- ска граматика. Помагало за ези- ково-граматично обучение в гимна- зиите. София, 1947. с. 219	изречение	се нарича	редица от думи или отделна дума	която изразява завършена мисъл
Андрейчин, Иванов, Попов, 1957: Любомир Андрейчин, Манол Иванов, Констан- тин Попов. Съвре- менен български език. Част. II. Со- фия, 1957. с. 173.	изрече- нието	е	най-малката синтактична единица на общуване чрез езика, грама- тически офор- мена според правилата на даден език	която изразява отделна относително завършена мисъл, чувства и волеви подбуди
Теодоров-Балан, 1961: Александър Теодоров-Балан. Нова българска граматика за вся- кого. София, 1961. с. 507.	дефини- цията се повтаря, изданието е пос- мъртно			
Андрейчин, Кос- тов, Николов, 1974: Любомир Андрейчин, Нико- ла Костов, Еньо	изрече- нието	е	езикова единица	която изразява относително завършена мисъл (съжде- ние), чувство

Николов. Български език за институтите за начални учители. София, 1974. с. 296.				или волева подбуда и има определен формален строеж
Попов, 1979: Константин Попов. Съвременен български език. Синтаксис. София, 1979. с. 23.	изречението	е	основна граматически оформена единица на свързана реч	която се отличава със смислово и интонационно единство
Пенчев, 1984: Йордан Пенчев. Строеж на българското изречение. София, 1984. с. 8.	предикацията	е	единство от три момента	от три момента време, модалност, лице
Пашов, 1989: Петър Пашов. Практическа българска граматика. София, 1989. с. 196.	изречение	е	основна граматично оформена единица на свързана реч	която се отличава със смислово и интонационно единство, с комуникативна значимост
Пенчев, 1993: Йордан Пенчев. Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдив, 1993. с. 9.	предикативност	е	съчетание	от три категории: лице, време и модалност
БАН, 1994: Граматика на съвременния български книжовен език. Том. 3. Синтаксис. София, 1994. с. 18.	изречението	е	основна граматично оформена единица на свързана реч	която се отличава със смислово и интонационно единство, с комуникативна значимост

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Дължа огромна благодарност на библиотечните работници Савена Говедарова (1954–2013) и Керана Стоева, които с професионализъм и отдаденост ме преведоха през каталозите на НБ „Иван Вазов“ и НБ „Св.св. Кирил и Методий“.

² Привеждаме с по-разширен цитат едно от потвържденията. През 1887 г. Ал. Теодоров-Балан публикува статията си „Неуспехите по български език в нашите училища“. Предмет на изследването му е „голямата слабост на познанията на тия „свършили курс“ (българските гимназии, бел. моя, П.Б.) млади момци по български език“. В раздела за синтаксиса се цитира немският методист А. Vogel: „Синтаксисът показва на ученика как в неговите думи, в езика изобщо, па с това и в неговите мисли трябва да владее най-голям ред и законност; и понеже делото се ражда от мисълта, влиянието на граматиката не може да остане без всякакъв ùчин (effectus) върху човешките дела. С нея се противодействува също на сляпото лу-

тане, на несигурната колебливост у ученика, като свладява той своя език с известна здравина; и това също не може да остане без благоприятен учин върху негова характер: смелост, твърдост, решителност ще се изразят в думите му и в постъпките му. Не че мислиме, как и другите науки не са в състояние да произвеждат тия благотворни действия, но само че граматичното обучение води по най-краткия, най-стегнатия и най-здравия път към целта. Нека не ни обвиняват в идеализация; който допуска тясната психологическа свързка между словото, мисълта и характера, нему с логична консеквенция ще се представят и тия размишления като необходимо изкарани заключения за граматичното обучение.“ (Балан/Balan 1887: 505).

³ Вж. Чинкуе/Cinque 2013.

⁴ Изречението е част от корпуса с 300 анализирани сложни смесени изречения в романа „Антихрист“ на Емилиан Станев, изготвен от К. Колева. Изреченията бяха анализирани допълнително за целите на статистическо математическо моделиране в търсене на параметрите обхват и дълбочина в изреченската структура (вж. Бъркалова, Нончева, Колева/Barkalova, Noncheva, Koleva 2017).

ЛИТЕРАТУРА

- Александрова 2011: *Александрова, Т.* Българският национален език в граматичните и в образователните проекти през Възраждането. – В: От любов-словие към езикознание. История на нормите и кодификацията на новобългарския книжовен език. – *Български език, Приложение*, с. 7–24.
- Балан 1887: *Теодоров-Балан, Ал.* Неуспехите по български език в нашите училища. – *Периодическо списание*, № 21–22, с. 501–522.
- Бъркалова 1994: *Бъркалова, П.* Българската синтактична традиция – низ от сблъсъци на философски и езиковедски представи. – *Съпоставително езикознание*, № 2, с. 41–49.
- Бъркалова 2002: *Бъркалова, П.* Към историята на българския синтаксис. Образователни и научни парадигми. – В: *Пространства на езика и присъствието. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Иван Куцаров*. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, с. 53–60.
- Бъркалова 2008: *Бъркалова, П.* Българското синтактично наследство като изследователски обект. – В: *Bulgaristica – studia et argumenta. Festschrift für Ruselina Nitsolova zum 65. Geburtstag. Specimina philologiae slavicae. Band 151.* München, Verlag Otto Sagner, pp. 358–370.
- Бъркалова 2009: *Бъркалова, П.* Рекурсията – възможност за холистичен поглед към езика. – В: *Юбилеен сборник по случай 60годишнината на доц. д-р Иван Чобанов „Човекът и езикът универсум“*. Т. 1. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, с. 57–61.
- Бъркалова, Нончева, Колева 2017: *Бъркалова, П., В. Нончева, Кр. Колева.* Граматическият формализъм и статистическият анализ в помощ на синтактичната теория и на синтактичната практика. – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 15–16 май 2017 година). Част втора. Отг. ред. Т. Александрова, Д. Благоева. София, Институт за български език, с. 86–98. <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf>.

- Венкова 2017: *Венкова, Цв.* Демитологизацията на „Чомскианската революция“ в българската езиковедска среда. – В: *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“*, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10 – 11 ноември 2016 г. Св. Коева, П. Бъркалова (съст.). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 389–399.
- Добрев 2011: *Добрев, Ив.* Изречението: диалектика и метафизика. *Ab terminis inceptas*. – *Eslavistica Complutense*, № 11, с. 49–71.
- Икономов 1889: *Икономов, Т.* Начална граматика за основните училища. Търново.
- Калканджиев 1936: *Калканджиев, П.* Кратка българска граматика. Пловдив.
- Миланов 2015: *Миланов, К.* Мозъчни корови дялове. <<http://kmilanov.net/old/choveshkiat-glaven-mozyk-i-psihichnite-razstroistva/123-mozachni-korovi-dialove-slepoochni-korovi-dialove.html>>.
- Момчилов 1868/1988: *Момчилов, Ив.* Граматика за новобългарския език. С предговор от Хр. Първев. Фототипно издание. София, Наука и изкуство.
- Пенчев 1980: *Пенчев, Й.* Основни интонационни контури в българското изречение. София, Издателство на БАН.
- Пенчев 1984: *Пенчев, Й.* Строеж на българското изречение. София, Наука и изкуство.
- Пенчев 1993: *Пенчев, Й.* Български синтаксис. Управление и свързване. Издателство на ПУ „Паисий Хилендарски“.
- Попова 1994: *Попова, В.* Българската стилистика до 50-те години на XX век. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Първев 1975: *Първев, Хр.* Очерк по история на българската граматика. София, Наука и изкуство.
- Ридли 2010: *Ридли, М.* Геномът. Автобиография на един биологичен вид в 23 глави. София, Сіела.
- Русинов 1983: *Русинов, Р.* Из историята на обучението по български език в училище. София, Народна просвета.
- Стаменов 2016: *Стаменов, М.* Език, когнитивни структури и структура на съзнанието. Дисертация за присъждане на научната степен „Доктор на филологическите науки“. София.
- Станев 1982: *Станев, Ем.* Антихрист. – В: Станев, Ем. *Събрани съчинения в седем тома*. София, Български писател, с. 175–330.
- Чинкуе 2013: *Чинкуе, Г.* Нови доказателства за Универсалната граматика. – В: *Нови изследвания по генеративен синтаксис на българския език*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 31–67.
- Чомски 2012: *Чомски, Н.* Студии за езика и философията на ума. Съставителство и превод Илиана Кръпова. София, ИК ЛИК.
- Miller 1956. *Miller, G.* The magic number 7 plus minus two: Some limits in our capacity for processing information. – *Psychological Review*, 50, pp. 135–147.
- Patel 2003: *Patel, A.* Language, music, syntax and the brain, – *Nature Neuroscience*, № 6, 674–681. <<https://www.nature.com/articles/nn1082>>
- Patel 2008: *Patel, A.* Music, Language, and the Brain. Oxford University Press.

Swiggers, Wouters 2003: *Swiggers, P, A. Wouters*, editors. *Syntax in Antiquity*. Leuven-Paris, Peeters.

REFERENCES

- Aleksandrova 2011: *Aleksandrova, T.* Balgarskiyat natsionalen ezik v gramatichnite i v obrazovatelните proekti prez Vazrazhdaneto. – In: *Ot lyuboslovie kam ezikoznanie. Istoria na normite i kodifikatsiyata na novobalgarskiya knizhoven ezik. – Balgarski ezik, Prilozhenie*, s. 7–24.
- Balan 1887: *Teodorov-Balan, Al.* Neuspehite po balgarski ezik v nashite uchilishta. – *Periodichesko spisanie*, № 21–22, s. 501–522.
- Barkalova 1994: *Barkalova, P.* Balgarskata sintaktichna traditsiya – niz ot sbilasatsi na filosofski i ezikovedski predstavi. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 2, s. 41–49.
- Barkalova 2002: *Barkalova, P.* Kam istoriyata na balgarskiya sintaksis. Obrazovatelni i nauchni paradigmi. – In: *Prostranstva na ezika i prisastviето. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov*. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, s. 53–60.
- Barkalova 2008: *Barkalova, P.* Balgarskoto sintaktichno nasledstvo kato izsledovatelски obekt. – In: *Bulgaristica – studia et argumenta. Festschrift für Ruselina Nitsolova zum 65. Geburtstag. Specimina philologiae slavicae*. Band 151. München, Verlag Otto Sagner, 2008, pp. 358–370.
- Barkalova 2009: *Barkalova, P.* Rekursiyata – vazmozhnost za holistichen pogled kam ezika. – In: *Yubileen sbornik po sluchay 60-godishninata na dots. d-r Ivan Chobanov „Chovekat i ezikat universum“*. T. 1. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, s. 57–61.
- Barkalova, Noncheva, Koleva 2017: *Barkalova, P., V. Noncheva, Kr. Koleva.* Gramaticheskiiyat formalizam i statisticheskiyat analiz v pomosht na sintaktichnata teoria i na sintaktichnata praktika. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”* (Sofia, 15–16 may 2017 godina). Chast vtora. Otg. red. T. Aleksandrova, D. Blagoeva. Sofia, Institut za balgarski ezik, s. 86–98. <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf>.
- Chomsky 2012: *Chomsky, N.* Studii za ezika i filosofiyata na uma. Sastavitelstvo i prevod Iliana Krapova. Sofia, IK LIK.
- Cinque 2013: *Cinque, G.* Novi dokazatelstva za Universalnata gramatika. – V: *Novi izsledvania po generativen sintaksis na balgarskia ezik*. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 31–67.
- Dobrev 2011: *Dobrev, Iv.* Izrechenieto: dialektika i metafizika. Ab terminis inceptas. – *Eslavistica Complutense*, № 11, pp. 49–71.
- Ikonomov 1889: *Ikonomov, T.* Nachalna gramatika za osnovnite uchilishta. Tarnovo.
- Kalkandzhiev 1936: *Kalkandzhiev, P.* Kratka balgarska gramatika. Plovdiv.
- Milanov 2015: *Milanov, K.* Mozachni korovi dyalove. <<http://kmilanov.net/old/choveshkiat-glaven-mozyk-i-psihichnite-razstroistva/123-mozachni-korovi-dyalove-slepoochni-korovi-dyalove.html>>.
- Miller 1956. *Miller, G.* The magic number 7 plus minus two: Some limits in our capacity for processing information. – *Psychological Review*, 50, pp. 135–147.

- Momchilov 1868/1988: *Momchilov, Iv.* Gramatika za novobalgarskiщa ezik. S predgovor ot Hr. Parvev. Fototipno izdanie. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Parvev 1975: *Parvev, Hr.* Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Patel 2003: *Patel, A.* Language, music, syntax and the brain, – *Nature Neuroscience*, № 6, 674–681. <<https://www.nature.com/articles/nn1082>>
- Patel 2008: *Patel, A.* Music, Language, and the Brain. Oxford University Press.
- Penchev 1980: *Penchev, Y.* Osnovni intonatsionni konturi v balgarskoto izrechenie. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Penchev 1984: *Penchev, Y.* Stroezh na balgarskoto izrechenie. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Penchev 1993: *Penchev, Y.* Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzване. Izdatelstvo na PU “Paisiy Hilendarski”.
- Popova 1994: *Popova, V.* Balgarskata stilistika do 50-te godini na XX vek. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Ridley 2010: *Ridley, M.* Genomat. Avtobiografiya na edin biologichen vid v 23 glavi. Sofia, Ciela.
- Rusinov 1983: *Rusinov, R.* Iz istoriyata na obuchenieto po balgarski ezik v uchilishte. Sofia, Narodna prosveta.
- Stamenov 2016: *Stamenov, M.* Ezik, kognitivni strukturi i struktura na saznaniето. Disertatsiya za prisazhdane na nauchnata stepen “doktor na filologicheskite nauki”. Sofia.
- Stanev 1982: *Stanev, Em.* Antihrist. – In: Stanev, Em. *Sabrani sacheniya v sedem toma*. Sofia, Balgarski pisatel, s. 175–330.
- Swiggers, Wouters 2003: *Swiggers, P, A. Wouters*, editors. Syntax in Antiquity. Leuven-Paris, Peeters.
- Venkova 2017: *Venkova, Tsv.* Demitologizatsiyata na „Chomskianskata revolyutsiya“ v balgarskata ezikovedska sreda. – In: *Dokladi ot Yubileynata nauchna sesiya „Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya“*, posvetena na 85 godini ot rozhdението na prof. d.f.n. Yordan Penchev, 10–11 noemvri 2016 g. Sv. Koeva, P. Barkalova (sast.). Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, s. 389–399.

✉ Доц. д-р Петя Бъркалова, Катедра по български език
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив, България

✉ Assoc. Prof. Petya Barkalova, PhD, Department of Bulgarian Language
University of Plovdiv Paisij Hilendarski
24 Tsar Assen Str., Plovdiv, Bulgaria